

Anotace rozhodnutí Evropského soudu pro lidská práva

Rozsudek ze dne 26. března 2024 ve věci č. 38963/18 – V. I. proti Moldavsku

Senát druhé sekce Soudu jednomyslně rozhodl o porušení článku 3 Úmluvy v jeho hmotněprávní i procesní složce, článku 14 ve spojení s článkem 3 Úmluvy a článku 13 Úmluvy ve věci hospitalizace 15letého dítěte (sirotka) s mentálním postižením, na základě souhlasu veřejného opatrovníka, ale proti vůli dítěte, a jeho léčby v psychiatrické nemocnici bez terapeutické nutnosti. Stěžovatel nebyl do řízení zapojen, jeho věc nebyla podrobena nezávislému přezkumu a jeho tvrzení nebyla účinně vyšetřena. Příklad je podle Soudu projevem systémové diskriminace osob s mentálním postižením, se kterými je zacházeno jako s nemocnými a jsou často institucionalizovány i z důvodu absence péče v komunitě.

I. Skutkové okolnosti

Stěžovatel se narodil v roce 1998 a trpí mírnou poruchou intelektu. Po smrti rodičů se jeho opatrovníkem stal starosta moldavského města, na jehož pokyn byl stěžovatel dne 16. června 2014 nedobrovolně umístěn do psychiatrické léčebny, a to z důvodu jeho lehkého mentálního postižení. Stěžovatel s hospitalizací nesouhlasil. Dne 7. července 2014 byla léčba stěžovatele ukončena, v zařízení jej však nikdo nevyzvedl. Poté, co bylo jeho propuštění odloženo na neurčito, jelikož stále nebylo rozhodnuto, kde jinde by měl stěžovatel pobývat, stěžovatel na protest rozbil okno. Následně byl od září 2014 přemístěn na oddělení pro dospělé, kde pobýval s dospělými muži, kteří byli soudně trestáni nebo ve vážném psychiatrickém stavu, a kde mu byly velmi omezeny vycházky. Po dobu hospitalizace byly stěžovateli podávány zklidňující léky, od července v kombinaci s neuroleptiky, přičemž množství podávaných léků bylo od září ještě zesíleno. Z léčebny byl stěžovatel propuštěn dne 7. listopadu 2014, kdy se opatrovníkem stal jeho bratranec.

V lednu následujícího roku podal stěžovatel trestní oznámení. Státní zástupce zahájil trestní stíhání a starostu obžaloval z nedbalosti při provádění profesních úkonů. Nejvyšší soud nakonec starostu obžaloby zprostil, jelikož následky, které stěžovatel utrpěl, nepovažoval za závažné. Problém nespatoval ani v délce pobytu, jelikož ta byla předepsána lékařem, a odpovědnost za případ nesl sociální pracovník, nikoli starosta. V části trestního oznámení, která se týkala tvrzeného špatného zacházení, státní zástupce trestní stíhání odložil, jelikož stěžovatel byl do léčebny přijat se souhlasem opatrovníka, mezi dospělé byl přemístěn z důvodu svého zdravotního stavu a agresivního chování, stěžovatel podle znalce neutrpěl žádné trauma a nebyl vystaven násilí ze strany ostatních pacientů ani úmyslnému špatnému zacházení ze strany zdravotnického personálu.

II. Odůvodnění rozhodnutí Soudu

A. K NÁVRHU VLÁDY NA VYŠKRTNUTÍ STÍŽNOSTI

Přestože vláda Soudu zaslala jednostranné prohlášení, na jehož základě žádala o vyškrtnutí stížnosti podle čl. 37 odst. 1 Úmluvy, Soud konstatoval, že projednávaná věc nastoluje závažné otázky, které doposud v jeho judikatuře nebyly řešeny, a proto je důvodné v posuzování stížnosti pokračovat (srov. *Tahsin Acar proti Turecku*, č. 26307/95, rozsudek velkého senátu ze dne 6. května 2003, § 75–76).

B. K TVRZENÉMU PORUŠENÍ ČLÁNKU 3 ÚMLUVY

Stěžovatel na poli článku 3 Úmluvy namítal, že byl nedobrovolně umístěn v psychiatrické léčebně, kde musel podstoupit psychiatrickou léčbu, což spolu s materiálními podmínkami a zacházením ze strany zdravotnického personálu i jiných pacientů představovalo špatné zacházení. Namítal také, že vnitrostátní orgány neprovedly účinné vyšetřování okolností jeho umístění, léčby a opožděného propuštění z psychiatrické léčebny.

Přestože na případy týkající se lékařských zákroků, podávání léků a přijetí do psychiatrické léčebny provedené bez souhlasu pacienta většinou dopadá článek 8 Úmluvy [*B. proti Rumunsku* (č. 2), č. 1285/03, rozsudek ze dne 19. února 2013, § 75], okolnosti projednávané věci jsou podle Soudu dostatečně závažné, aby spadaly pod článek 3 Úmluvy. Soud odkázal na postavení podřízenosti a bezmoci, ve kterém se pacienti hospitalizovaní v psychiatrické léčebně typicky nachází (viz také *Herczegfalvy proti Rakousku*, č. 10533/83, rozsudek ze dne 24. září 1992, § 82).

Článek 3 Úmluvy státům ukládá pozitivní závazek spočívající v povinnosti (1) zavést právní a regulační rámec ochrany; (2) za určitých okolností povinnost přijmout operativní opatření na ochranu konkrétních osob před rizikem špatného zacházení; a (3) provést účinné vyšetřování hájitelných tvrzení o takovém zacházení (viz *X a ostatní proti Bulharsku*, č. 22457/16, rozsudek velkého senátu ze dne 2. února 2021, § 178–179).

a) Povinnost provést účinné vyšetřování

Soud nejprve odkázal na shrnutí obecných zásad v rozsudku *X a ostatní proti Bulharsku* (cit. výše, § 184–190). Dále uvedl, že vnitrostátní orgány obdržely hájitelné tvrzení o nedobrovolných lékařských zákrocích na dítěti s mentálním postižením, které nebylo v péči rodičů. Měly tedy povinnost podniknout neprodleně nezbytná opatření k ověření hodnověrnosti obdrženého oznámení, objasnit okolnosti případu a zjistit, kdo je případně odpovědný (tamtéž, § 201).

Pokud jde o první trestní řízení, vnitrostátní orgány se nezabývaly okolnostmi, za kterých došlo k umístění stěžovatele, zda byly při jeho přijetí a následné hospitalizaci dodrženy záruky týkající se nedobrovolného umístění a psychiatrické léčby, ani zda hospitalizaci a léčbu vyžadoval jeho zdravotní stav. Přestože Nejvyšší soud nakonec konstatoval, že odpovědnost za případ stěžovatele nenesl starosta, ale místní sociální pracovník, žádné vyšetřování jeho činů a opomenutí nebylo provedeno. Stejně tak nebyl vyšetřen stěžovatelem tvrzený diskriminační motiv.

Druhé trestní řízení se zaměřilo výhradně na naplnění prvků mučení. Zacházení, kterému byl stěžovatel vystaven, pak bylo považováno za zákonné, jelikož nebyl prokázán úmysl stěžovateli ublížit, ponížit či zesměšnit jej. Neexistence úmyslu však nevylučuje zjištění porušení článku 3 Úmluvy (*Nicolae Virgiliu Tănase proti Rumunsku*, č. 41720/13, rozsudek velkého senátu ze dne 25. června 2019, § 117). Vnitrostátní orgány se nepokusily objasnit, jaký dopad měla léčba na stěžovatele, zda léky nesloužily pouze k jeho chemickému omezení, či zda léčba byla vůbec nutná.

V obou těchto řízeních pak vnitrostátní orgány dopěly k závěru, že stěžovatel netrpěl žádnými traumatickými následky, což vedlo k tomu, že žádná z osob odpovědných za péči o něj nebyla potrestána. Znalecký posudek kladl nepřiměřený důraz na "netraumatický" popis událostí ze strany stěžovatele, aniž by zohlednil, že jde o dítě s lehkým mentálním postižením. Nadto, psychiatrické posouzení provedli lékaři spříznění s léčebnou, kde léčba probíhala, a kteří tedy nebyli objektivní (srov. *mutatis mutandis Ruiz Rivera proti Švýcarsku*, č. 8300/06, rozsudek ze dne 18. února 2014, § 64). Tvrzené násilí a sexuální zneužívání ze strany jiných pacientů nebylo vnitrostátními orgány vyšetřeno vůbec.

Soud proto uzavřel, že přestože měly vnitrostátní orgány k dispozici dostatek důkazů, vyšetřování tvrzení stěžovatele nebylo účinné ve smyslu článku 3 Úmluvy, a nezohlednilo jeho zranitelnost, věk ani postižení.

b) Povinnost zavést vhodný právní a regulační rámec

Soud připomněl, že pozitivní závazek ochrany má mimořádnou důležitost v kontextu veřejných služeb, jejichž úkolem je chránit zdraví a blaho dětí, zejména těch obzvláště zranitelných, které jsou pod výlučnou kontrolou vnitrostátních orgánů. To může za určitých okolností vyžadovat přijetí zvláštních opatření a záruk (viz *mutatis mutandis X a ostatní proti Bulharsku*, cit. výše, § 179–180). Státy mají podle Soudu zvýšenou povinnost ochrany vůči dětem s mentálním postižením, nacházejícím se stejně jako stěžovatel v péči státu, který má jakožto jejich zákonný zástupce jednat v jejich nejlepším zájmu.

V projednávané věci Soud konstatoval, že vnitrostátní právo neobsahuje žádnou úpravu týkající se chemických omezovacích prostředků. Nezakotvuje ani záruky v případě konfliktu zájmů mezi dítětem (či pacientem omezeným ve svéprávnosti) a jeho opatrovníkem, což by umožnilo nezávislé monitorování nedobrovolného umístění do psychiatrického zařízení a nedobrovolné léčby. Neexistuje rovněž procedura pro přehodnocení souhlasu, když pacient dosáhne věku 16 či 18 let. Žalovaná vláda dále neprokázala existenci žádných mechanismů schopných zabránit a odhalit špatné zacházení s dětmi s mentálním postižením a/nebo bez rodičovské péče v kontextu psychiatrické péče, ani takových mechanismů, pomocí kterých by mohly před nezávislým orgánem uplatnit námitky týkající se jejich zdravotního stavu a zacházení s nimi (srov. *Centre for Legal Resources on behalf of Valentin Câmpeanu*, č. 47848/08, rozsudek velkého senátu ze dne 17. července 2014, § 161).

Soud proto shledal, že žalovaný stát v rozporu s článkem 3 Úmluvy nedostál svému pozitivnímu závazku vytvořit a účinně uplatňovat systém chránící děti před závažnými zásahy do jejich integrity.

c) Povinnost chránit tělesnou a duševní integritu stěžovatele

Zaprvé, Soud shrnul, že stěžovatel byl do psychiatrické léčebny umístěn se souhlasem opatrovníka, ale proti své vůli. V dané době mu bylo 15 let, což mu dle vnitrostátního práva neumožňovalo vyjádřit platný souhlas. Mezinárodní standardy v této oblasti přitom poukazují na potřebu zavedení konzultačního mechanismu, který umožní, aby byly zohledněny názory dítěte a zejména jeho nesouhlas s umístěním na psychiatrii. Vláda neprokázala, že by v dané věci bylo stěžovateli nabídnuto zapojení do rozhodovacího procesu. Neexistence způsobu zajištění participace dítěte podle Soudu sama o sobě nezakládá neplatnost takového umístění. Ve světle zjevného nesouhlasu stěžovatele s umístěním však absence takového mechanismu zamezila příslušným orgánům, aby náležitě posoudily jeho nejlepší zájmy a formálně klasifikovaly umístění jako nedobrovolné, což mělo zaktivovat záruky proti zneužití v podobě nezávislého přezkumu medicínské nezbytnosti umístění. Pokud jde o tuto nezbytnost, Soud poukázal na to, že zdravotní dokumentace stěžovatele a další dokumenty zmiňují jeho intelektové postižení a agresivitu, nikoliv však duševní nemoc. To však samo osobě nepostačuje jako důvod k psychiatrické hospitalizaci. Vyšetřování se přitom nezabývalo tím, zda stěžovatel trpěl duševní poruchou, která vyžadovala umístění na psychiatrii, zda představoval značné riziko závažné újmy pro sebe či jiné osoby, ani tím, zda byly k dispozici méně restriktivní opatření. Znalecké posudky později shledaly, že umístění stěžovatele na psychiatrii nebylo založeno na terapeutické nutnosti a že toto opatření bylo zvoleno jako rychlé řešení při absenci jiných možností. Ve světle uvedeného Soud konstatoval, že došlo i k porušení článku 3 Úmluvy v jeho hmotněprávní složce.

Zadruhé, pokud jde o další trvání hospitalizace stěžovatele poté, co byla jeho léčba v červenci 2014 ukončena, Soud konstatoval, že došlo k porušení článku 3 Úmluvy v jeho hmotněprávní složce, jelikož stěžovatel léčebnu neopustil z důvodu, že mu jeho opatrovník nezajistil jiné bydlení, nikoli proto, že by pokračování pobytu vyžadoval jeho zdravotní stav. Soud také vyjádřil znepokojení nad tím, že další trvání pobytu mohlo být odůvodněno na podkladě původního doporučení k hospitalizaci, které zmiňovalo „dobu trvání předepsanou lékařem“.

Zatřetí, Soud uvedl, že následné přemístění stěžovatele do oddělení pro dospělé nebylo upraveno vnitrostátním právem, nemělo pro stěžovatele žádné výhody a ani nedošlo k posouzení jeho nejlepšího zájmu. Naopak, po přemístění byly stěžovateli podávány silnější léky pro jeho zklidnění. Soud proto shledal, že došlo k porušení článku 3 Úmluvy v jeho hmotněprávní složce z důvodu přemístění na oddělení pro dospělé, nuceného podávání léků bez jakékoli terapeutické nutnosti a materiálních podmínek, které na oddělení panovaly. Soud naopak neshledal porušení uvedeného ustanovení, pokud jde o tvrzené násilí ze strany ostatních pacientů z oddělení pro dospělé, jelikož stěžovatel nepředložil *prima facie* důkazy.

C. K TVRZENÉMU PORUŠENÍ ČLÁNKU 14 VE SPOJENÍ S ČLÁNKEM 3 ÚMLUVY

Stěžovatel dále namítal, že jeho umístění do psychiatrické léčebny a léčba jsou projevem systémové diskriminace osob s mentálním postižením, vedl k nim nedostatek podpůrných služeb a že diskriminační postoje bránily řádnému prošetření jeho stížností.

Soud uvedl, že všechny vnitrostátní orgány, které se ze zákona na péči o stěžovatele podílely, jednomyslně souhlasily s jeho umístěním v psychiatrické léčebně a s psychiatrickou péčí, aniž by takový postup byl dán terapeutickou nutností. Důvodem hospitalizace a léčby bylo mentální postižení stěžovatele, což vypovídá o tom, že orgány vnímaly mentální postižení jako nemoc, která vyžaduje léčbu. Vnitrostátní orgány se při vyšetřování do značné míry opíraly o absenci traumatických následků pro stěžovatele, kdy při hodnocení vnímání toho, co prožil, náležitě nezohlednily jeho zranitelnost způsobenou jeho mentálním postižením. Soud proto dospěl k závěru, že postup vnitrostátních orgánů nebyl pouze ojedinělým selháním při ochraně fyzické integrity a důstojnosti stěžovatele, ale pokračujícím diskriminačním jednáním vůči stěžovateli jako osobě, a zejména jako dítěti se skutečným nebo domnělým mentálním postižením. To, že šlo o dítě bez rodičovské péče, jeho zranitelnost jen prohloubilo.

K porušení článku 14 ve spojení s článkem 3 Úmluvy proto došlo.

D. K TVRZENÉMU PORUŠENÍ ČLÁNKU 13 ÚMLUVY

Stěžovatel konečně namítal, že vnitrostátní právo neposkytovalo účinný prostředek nápravy proti nezákonnému umístění dětí s mentálním postižením do psychiatrické léčebny a jejich léčbě.

Vzhledem k porušení Úmluvy, která Soud shledal v předchozích krocích, konstatoval, že žalovaný stát nezajistil vhodný mechanismus, který by byl schopen poskytnout nápravu osobám, a zejména dětem s mentálním postižením, které tvrdí, že se staly oběťmi porušení svých práv podle článků 3 a 14 Úmluvy.

K porušení článku 13 ve spojení s články 3 a 14 Úmluvy proto došlo.